

УДК 159.947.3:[378.011.3-051:36]

АДАПТИВНІСТЬ У СИСТЕМІ РЕГУЛЯТИВНИХ ФУНКЦІЙ ПРОФЕСІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Мельничук О.Б., к. психол. н.,
доцент, завідувач кафедри галузевої психології та психології управління
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті проаналізовано феномен адаптивності особистості як умову становлення системи регуляції професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери. Розкрито роль адаптивності в процесі становлення системи регулятивних функцій професійного інтелекту та реалізації професійної діяльності фахівців соціальної сфери. Досліджено особливості прояву показників адаптивності в студентів. Визначено психологічні засади розвитку адаптивності особистості як умови становлення системи регулятивних функцій професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери в процесі професійної підготовки.

Ключові слова: професійний інтелект, професійний інтелект майбутніх фахівців соціальної сфери, функції професійного інтелекту, регулятивна функція професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери, адаптивність особистості.

В статье проанализирован феномен адаптивности личности как условие становления системы регуляции профессионального интеллекта будущих специалистов социальной сферы. Раскрыта роль адаптивности в процессе становления регулятивных функций профессионального интеллекта и реализации профессиональной деятельности специалистов социальной сферы. Исследованы особенности проявления показателей адаптивности у студентов. Определены психологические основы развития адаптивности личности как условия системы регулятивных функций профессионального интеллекта будущих специалистов социальной сферы в процессе профессиональной подготовки.

Ключевые слова: профессиональный интеллект, профессиональный интеллект будущих специалистов социальной сферы, функции профессионального интеллекта, регулятивная функция профессионального интеллекта будущих специалистов социальной сферы, адаптивность личности.

Melnychuk O.B. ADAPTABILITY IN THE SYSTEM OF REGULATORY FUNCTIONS OF PROFESSIONAL INTELLIGENCE OF FUTURE SOCIAL SPHERE SPECIALISTS

In this article the phenomenon of personality adaptability phenomenon as a condition of formation of the system of regulation of professional intelligence of future social sphere specialists is analyzed. The role of adaptability in the process of formation of the system of regulatory functions of professional intelligence and professional activity realization of future social sphere specialists is revealed. The features of adaptability indicators manifestation are studied. The psychological basics of personality adaptability development as a condition of formation of the system of regulatory functions of professional intelligence of future social sphere specialists in the process of professional training are determined.

Key words: professional intelligence, professional intelligence of future social sphere specialists, functions of professional intelligence, regulatory function of professional intelligence of future social sphere specialists, personality adaptability.

Постановка проблеми. Зміни в усіх сферах суспільного життя висувають нові вимоги до фахівців різних галузей, до їх фізичного, духовного, інтелектуального та іншого потенціалу. Сучасний фахівець повинен не лише володіти системою спеціальних професійних знань, а й уміти мислити професійними категоріями, бути здатним до творчої та інноваційної діяльності, володіти механізмами професійної саморегуляції й самоєфективності, гнучко реагувати на нові виклики та запити суспільства до своєї професії тощо. Усе це визначає актуальну проблему сучасної професійної підготовки – проблему становлення професійного інтелекту майбутніх фахівців.

Питання формування професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери

є особливо актуальними в сучасних складних умовах соціальних і політичних трансформацій, позаяк професійна робота таких фахівців полягає в наданні соціальної й психосоціальної допомоги різним кризовим категоріям суспільства. Специфіка такої діяльності висуває підвищені вимоги як до системи професійних знань і навичок професійної взаємодії з різними групами клієнтів, так і до системи професійно-особистісних якостей, що забезпечуватимуть ефективну професійну саморегуляцію фахівця, сприяючи його успішній професійній роботі. Саме тому актуальним є аналіз умов та чинників, що визначають становлення системи регулятивних функцій професійного інтелекту в процесі вузівської

підготовки до такої професії, що в майбутньому впливатиме на ефективність трудової діяльності. Однією з умов становлення системи регулятивних функцій професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери вважаємо адаптивність особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що в наукових працях у різних галузях психологічного знання вивчались деякі аспекти окресленої проблеми. Зокрема, питання дослідження особистості як суб'єкта професійної діяльності знаходимо в розідках О. Бондарчук, Л. Карамушки, В. Семиченко та інших авторів; питання становлення інтелекту в процесі освіти відображені в роботах Ж. Барон, Д. Перкінс, Е. Джей, С. Тішман, Г. Саломон та інших учених; питання адаптивності особистості до умов вузівського навчання й майбутньої професійної діяльності розкрито в працях А. Реана, В. Казміренка та інших авторів. Проблеми професійної підготовки сучасних фахівців соціальної сфери піднімалися у роботах Є. Холостової, І. Зимньої, Б. Єрофеєва та інших науковців. Однак аналіз літератури показав, що безпосередньо дослідження адаптивності особистості як умови процесу становлення системи регулятивних функцій професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери не здійснювалось.

Постановка завдання. Таким чином, саме соціальна значущість проблеми, необхідність подальшого розширення теоретичних і прикладних досліджень особливостей становлення професійного інтелекту в процесі професійної підготовки фахівців соціальної сфери обумовили вибір теми статті. Об'єктом дослідження є професійний інтелект майбутніх фахівців соціальної сфери, а предметом – адаптивність як умова становлення регуляції професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери.

Мета статті – розкрити особливості прояву адаптивності особистості майбутніх фахівців соціальної сфери як умови системи регуляції їх професійного інтелекту та ефективного здійснення ними в подальшому професійної діяльності.

Для її досягнення необхідно виконати такі завдання: 1) розкрити особливості й роль адаптивності особистості в системі регулятивних функцій професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери; 2) з'ясувати рівні вираження показників адаптивності особистості у фахівців соціальної сфери як однієї з умов системи регуляції їх професійного інтелекту та успішності професійної діяльності в майбутньому; 3) визначити психологічні засади розвитку адаптивності особистості май-

бутніх фахівців соціальної сфери як однієї з умов становлення системи регуляції їх професійного інтелекту та умови професійної готовності до здійснення ними ефективної професійної діяльності.

Головною метою роботи є розкриття особливостей прояву адаптивності особистості як складової системи внутрішніх чинників, які опосередковують основні тенденції системи регулятивних функцій професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій літературі адаптивність як властивість живих систем розглядається з позицій природничого, філософського, психологічного та інших підходів. У межах психологічного підходу категорія «адаптивність» знайшла відображення в працях Б. Ананьева, Б. Ельконіна, В. Круглікова, Р. Немова, А. Петровського та інших учених. Адаптивність особистості вивчається з таких позицій:

- еволюційної, що спрямовується на вивчення умов формування й розвитку адаптаційних ресурсів людини в процесі еволюції (М. Вавилов, М. Кольцов та інші автори);

- діяльнісної, що тлумачить «адаптивність» як тенденцію функціонування цілеспрямованої системи в напрямі до узгодженості цілей і досягнутих у процесі діяльності результатів, де цілі функціонування системи визначають різні варіанти її адаптаційної спрямованості: гомеостатичний як досягнення рівноваги, гедоністичний як досягнення насолоди, уникнення страждань та прагматичний як досягнення практичної користі й успіху (А. Петровський, М. Ярошевський) [1, с. 11–12];

- когнітивної, за якої увага акцентується на ролі інтелектуальних структур у розвитку процесів адаптації (Ж. Піаже, У. Найсер, Дж. Гільфорд). При цьому адаптивність визначається як інтелектуальна якість, що забезпечує здатність людини змінювати способи мислення й інтелектуальної діяльності відповідно до поставлених розумових завдань (у тому числі учбових і професійних), характеризує здатність інтелекту варіювати свої прояви між рівнем загального інтелекту та конвергентністю, здатність, яка забезпечує динамічний розвиток різних сфер особистості [2; 3];

- соціально-психологічної, за якою результат процесів адаптації визначає структуру особистості (Б. Братусь, К. Платонов та інші автори). Формування адаптивності особистості здійснюється в процесі взаємодії особистості й соціуму через соціальні відношення між ними [4].

Термін «адаптивність» визначають як інтегральну властивість, що включає сукупність адаптивних якостей; як чинник, що характеризує потенційні можливості особистості як суб'єкта адаптаційної взаємодії із середовищем. До вроджених основ адаптивності відносять інстинкти, конституцію тіла, темперамент, особливості емоційної сфери, вроджені задатки інтелекту й здібностей, фізичний стан організму та зовнішні особливості [5].

У цілому аналіз літератури показав, що в питанні розуміння адаптивності особистості увага фокусується переважно на результативних характеристиках (адаптаційній поведінці, адаптаційній свідомості, адаптаційних властивостях особистості тощо), що проявляються на різних етапах адаптаційного процесу взаємодії із середовищем [6; 7]. Інтелект особистості є не лише механізмом переробки інформації, а й механізмом регуляції психічної та поведінкової активності людини [2]. З огляду на вказане можемо резюмувати, що адаптивність особистості в ряду інших характеристик є результатом і водночас умовою здатності інтелекту особистості до ефективної регуляції її розумової діяльності в різних сферах (у тому числі професійній) та регуляції її поведінки.

У процесі професійної підготовки особливості адаптивності особистості визначають успішність формування професійно значущих якостей, зокрема професійного інтелекту, системи ціннісних орієнтацій у професії, професійної компетентності тощо [8; 9]. У такому ракурсі адаптивність як умова ефективного розвитку й становлення регулятивних функцій професійного інтелекту забезпечуватиме ефективну професійну діяльність фахівця в майбутньому з позицій здійснення ним професійного самоконтролю (емоційного, комунікативного, мотиваційного, поведінкового тощо) та саморегуляції.

Специфіка професійної діяльності фахівця соціальної сфери полягає не лише в особливостях спеціальних професійних знань і вмінь, а й у тому, що висуває підви-

щені вимоги до системи саморегуляції особистості, оскільки професійна діяльність у цій сфері пов'язується з великими інтелектуальними й емоційними навантаженнями. Адаптивність особистості як індивідуально-психологічна властивість є умовою розвитку регулятивних функцій професійного інтелекту майбутніх фахівців у цій сфері та запорукою їх здатності до здійснення в майбутньому ефективної саморегуляції в професійній взаємодії з різними категоріями клієнтів.

З огляду на вказане актуальним є вивчення особливостей прояву адаптивності особистості майбутніх фахівців соціальної сфери та визначення можливостей її розвитку як однієї з умов розвитку системи регуляції професійного інтелекту в процесі вузівської підготовки.

Пілотажне дослідження в межах визначеної теми здійснювалось нами на базі факультету соціально-психологічних наук та управління Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Вибірку дослідження в кількості 92 особи склали студенти IV курсу спеціальностей «Соціальна робота» та «Соціальна допомога». До завдань дослідження входило визначення особливостей прояву показників адаптивності особистості в майбутніх фахівців соціальної сфери як умови становлення системи регуляції їх професійного інтелекту й ефективності майбутньої професійної діяльності.

Вивчення особливостей прояву показників особистісної адаптивності майбутніх фахівців соціальної сфери здійснювалось нами за допомогою тесту «Багаторівневий особистісний опитувальник» (А. Маклакова та С. Чермяніна) [10]. З огляду на мету й завдання нашого дослідження було використано шкали третього та четвертого рівня, що дало можливість виявити адаптивні можливості особистості на основі оцінки деяких соціально-психологічних характеристик, які відображають інтегральні характеристики психічного й соціального розвитку. Шкали третього рівня інформують про особливості поведінкової регуля-

Таблиця 1
Описова статистика за шкалами тесту «Багаторівневий особистісний опитувальник» (А. Маклаков, С. Чермянін)

Показники адаптивності особистості	Показники описової статистики			
	Min	Max	M	σ
Поведінкова регуляція (ПР)	9	30	21,4	7,1
Комунікативний потенціал (КП)	10	21	14	3,1
Моральна нормативність (МН)	8	12	9,8	1,09
Особистісний адаптаційний потенціал (ОАП)	29	67	46,8	11,2

ції (ПР), комунікативний потенціал (КП) і моральну нормативність (МН); шкала четвертого рівня – особистісний адаптаційний потенціал (ОАП). Під час інтерпретації результатів ми виходили з теоретичних засад тесту та враховували наступне значення вказаних категорій.

Поведінкова регуляція – це складне ієрархічне утворення, що визначає здатність особистості регулювати свою взаємодію із середовищем діяльності; її основними елементами є самооцінка, рівень нервово-психічної стійкості та наявність соціальної підтримки (схвалення) з боку інших людей, які відображають співвідношення потреб, мотивів, емоційного тла настрою, самосвідомості тощо. Комунікативний потенціал – це здатність досягти контакту та взаєморозуміння з оточуючими, визначається наявністю досвіду й потреби в спілкуванні, а також рівнем конфліктності особистості. Моральна нормативність – це здатність адекватно сприймати певні запропоновані соціальні ролі. У цій методиці рівень моральної нормативності відображає два аспекти процесу соціалізації: сприйняття моральних норм поведінки та ставлення до вимог безпосереднього соціального оточення. Особистісний адаптаційний потенціал є важливою інтегративною характеристикою психічного розвитку, що визначається оцінками здатності до поведінкової регуляції, комунікативного потенціалу та моральної нормативності.

Результати дослідження показників адаптивності особистості майбутніх фахівців соціальної сфери наведено в таблиці 1.

Згідно з експериментальними даними, наведеними в таблиці 1, середнє значення показника ПР ($M=21,4$) свідчить про середній рівень цього параметру в досліджуваній вибірці: про здатність утримувати нервово-психічну рівновагу, проявляти переважно адекватну самооцінку та демонструвати адекватне сприйняття реальності. Середнє значення показника КП ($M=14$) також відповідає середньому рівню, проте вказує на сильне домінування тенденцій до прояву комунікативних здібностей на низькому рівні, почасти можливі утруднення в побудові й підтримці контактів, можливі прояви агресивності та дещо підвищеної конфліктності. На середньому рівні зафіксовано нами також показник МН ($M=9,8$), що в цілому вказує на позитивну тенденцію досліджуваних респондентів до прояву соціалізації, адекватну оцінку своєї ролі в колективі, орієнтацію на загальноприйняті норми поведінки.

Інтегральний показник ОАП ($M=46,8$) відповідає групі зниженої адаптації, хоча

оцінки знаходяться на межі середніх показників. Тому з огляду на значення $\sigma=11,2$ можна говорити, що певна кількість респондентів належать до групи задовільної адаптації. Однак очевидно є тенденція до домінування характеристик цього показника на рівні групи низької адаптивності. Група з такими характеристиками проявляє труднощі адаптації до нового середовища, має ризики нервово-психічних струсів, тривалих порушень нервово-психічного стану; такі люди мають ознаки виражених акцентуацій, проявляють низьку нервово-психічну стійкість, є досить конфліктними, схильними до делінквентних вчинків.

Отже, у цілому наведені дані свідчать про очевидне переважання середніх і низьких рівнів вираження показників адаптивності особистості майбутніх фахівців соціальної сфери, які в сукупності своїх проявів є внутрішніми суб'єктивними умовами розвитку системи регуляції професійного інтелекту в період навчання у вищому навчальному закладі, що, вочевидь, у подальшому може провокувати низьку ефективність професійної діяльності.

З метою оптимізації моделі професійного навчання майбутніх фахівців соціальної сфери, що сприятиме становленню професійного інтелекту, зокрема й системи його регулятивних функцій, важливим є створення специфічних умов освітньо-виховного та освітньо-розвивального професійного середовища, спрямованих на успішну професійну соціалізацію студентів. Розвиток адаптивності особистості майбутніх фахівців цієї сфери є важливим завданням професійної підготовки фахівців такого профілю та має здійснюватись через моделювання ситуацій реальної професійної взаємодії в процесі проходження навчальних і виробничих практик, здійснення волонтерської діяльності, а також через систему спеціальних професійно-розвивальних тренінгів, коуч-сесій тощо.

Висновки. Таким чином, адаптивність особистості є складним інтегральним утворенням, що визначає здатність особистості ефективно пристосовуватись до вимог соціального середовища.

Адаптивність особистості є однією з умов розвитку системи регулятивних функцій інтелекту.

Адаптивність особистості як індивідуально-психологічна якість визначає ефективність становлення професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери в аспекті системи регулятивних функцій.

Експериментальне дослідження адаптивності особистості майбутніх фахівців соціальної сфери виявило домінування

середніх і низьких рівнів її показників: поведінкової регуляції, комунікативного потенціалу, моральної нормативності, особистісно-адаптаційного потенціалу. Така ситуація ускладнюватиме становлення професійного інтелекту фахівців цього профілю та неминуче викликатиме труднощі професійної саморегуляції в майбутньому.

З метою оптимізації розвитку адаптивності особистості як умови становлення професійного інтелекту в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери необхідно забезпечити систему спеціальних освітньо-виховних та освітньо-розвивальних умов, які максимально наближено відображають специфіку професійної діяльності в соціальній сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Психология : [словарь] / под общ. ред. А. Петровского, М. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
2. Холодная М. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М. Холодная. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.
3. Безрукова В. Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога) / В. Безрукова. – Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – 937 с.
4. Ростовцева М. Адаптивность как отношение личности и общества: социально-философский аспект : дисс. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.11 / М. Ростовцева. – Красноярск, 2010. – 171 с.
5. Столяренко Л. Основы психологии / Л. Столяренко. – 3-е изд., перераб. и доп. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 672 с.
6. Посохова С. Психология адаптирующейся личности : [монография] / С. Посохова. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2001. – 241 с.
7. Реан А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика / А. Реан, А. Кудашев, А. Баранов. – СПб. : Прайм – ЕВРОЗНАК, 2006. – 479 с.
8. Казміренко В. Програма дослідження психосоціальних чинників адаптації молоді людини до навчання у ВНЗ та майбутньої професії / В. Казміренко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 6. – С. 76–78.
9. Мельничук О. Соціально-психологічна адаптація особистості як чинник становлення професійного інтелекту майбутніх фахівців соціальної сфери / О. Мельничук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – Херсон : ВД «Гельветика», 2015. – Вип. 4. – С. 121–126.
10. Многоуровневый личностный опросник «Адаптивность» (МЛО-АМ) А. Маклакова и С. Чермянина // Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности / под ред. Г. Никифорова, М. Дмитриевой, В. Снеткова. – СПб. : Речь, 2003. – С. 127–146.